

Yhteiskunnan muistifunktioiden tohtoriohjelma Memornet

TOIMINTASUUNNITELMA VUOSILLE 2012-2015

1 TUTKIMUSYMPÄRISTÖ JA TUTKIMUKSEN TIETEELLINEN LAATU

1.1 Tohtoriohjelman tarpeellisuus tieteenalalla ja toiminta-ajatus

Yhteiskunnan muistifunktioiden tohtoriohjelman vahvistaa yliopistojen ja muistiorganisaatioiden yhteistyöllä *yhteiskunnan muistifunktioiden* tutkimusta ja alan tutkijakoulutusta. Muistifunktiot ovat toiminnassa läpi koko yhteiskunnan eikä jokapäiväinen toiminta tutkimuksessa ja organisaatioissa olisi mahdollista ilman niitä. Muistifunktiot huolehtivat tutkimuksen infrastruktuureista, organisaatioiden tietovarantojen tehokkaasta hallinnasta ja hyödyntämisestä sekä kulttuuriperinnön saavutettavuudesta ja säilymisestä tutkimuksen ja kansalaisyhteiskunnan käyttöön. Näiden toimintojen kehittäminen ei ole mahdollista ilman tutkijakoulutusta saaneita asiantuntijoita.

Tutkimukseen perustuvan tiedon tarve muistiorganisaatioiden toiminta-aloilla tuotiin esille jo 2004, jolloin OPM:n Tiede ja yhteiskunta –työryhmä esitti, että informaatiotutkimuksen, arkistotieteen ja museologian ”tutkijakoulutukseen kiinnitettäisiin erityistä huomiota kohdennettaessa tutkijankoulutuspaikkoja tieteellisesti korkeatasoisiksi arvioiduille tutkijakouluille”. Memornet kokoaa nämä tieteenalat lähitieteineen samaan yhteyteen.

Yhteiskunnan muistifunktioiden kasvavan tutkimustarpeen taustalla on informaatioympäristöjen *digitalisoitumisen* aiheuttama, yhteiskunnan kaikille tasoille ulottuva murros. Yhä laajempi osuus informaatiosta syntyy ja levitetään digitaalisessa muodossa, samalla kun olemassa olevia analogisia aineistoja muunnetaan digitaaliseen muotoon. Tekniset järjestelmät ovat kehittyneet nopeammin kuin organisatoriset ja käsitteelliset valmiudet hallita tiedon tuotantoa, säilytystä ja käyttöä.

Tieteellisen tutkimuksen käytettävissä olevien digitaalisten tutkimusaineistojen määrä ja niiden organisoinnin tarve kasvavat. Tiedon käyttö tutkimusprosessissa muuttuu digitalisoitumisen myötä syvällisesti myös humanistisilla aloilla ja yhteiskuntatieteissä. On suuri tarve tutkijakoulutuksen saaneista tietoasiantuntijoista, joiden panosta tarvitaan *tutkimuksen infrastruktuurien* luomisessa, tutkimusprosessin kaikissa vaiheissa ja tutkimusjärjestelmän kaikilla tasoilla. Hallinnon ja elinkeinoelämän organisaatiot ovat tulleet entistä riippuvaisemmiksi informaation hallinnasta siten, että se tukee saumattomasti organisaation ydintoimintaa. Digitaalisen kulttuurin tunkeutuminen kaikille elämän aloille haastaa myös epäilemään, tutkimaan ja kehittämään *kulttuuriperinnön* vaalimisen periaatteita, tavoitteita ja menetelmiä. Tekninen kehitys ei ratkaise syntyviä ongelmia itsestään, vaan kestävätkä ratkaisut on toteutettava tutkimusperustaisesti.

Tohtoriohjelmassa digitaalista murrosta lähestytään kolmen tutkimusalueen kautta:

1. Kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen infrastruktuurit.
2. Organisaatioiden tiedontuotannon toiminnalliset prosessit ja sähköinen käytettävyys.

3. Digitaalinen kulttuuriperintö.

Taulukko 1. Esimerkkejä tutkimusalueisiin ja poikkileikkaaviin teemoihin liittyvistä tutkimusaiheista

Tutkimusalueet Leikkaavat teemat	Kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen tiedonhallinta	Tiedontuotannon prosessit ja sähköinen käytettävyys	Digitaalinen kulttuuriperintö
Muistifunktioiden teoreettiset perusteet ja metodologia	Kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen eScience. Tutkimuksen informaatiokäytäntöjen tutkimusmenetelmät	Asiakirjat organisaation toiminnan dokumentoijina. Virtuaalisen työyhteisön sosiotekninen tutkimus	Tulevaisuuden menneisyys nykyisyyden luomana. Kulttuuriperinnön tulevaisuustutkimuksen menetelmät
Tiedon organisoiminnin ja käyttöön saannin menetelmät	Tutkimusaineiston, tutkimusdatojen ja -julkaisujen hallinnan menetelmät.	Metadatan tuottamisen menetelmät elinkaaren eri vaiheissa.	Esineellisen aineiston kuvailu- ja hakumenetelmät. Henkilökohtaisen muistiaineiston tallennuskäytännöt
Käyttäjät, informaatiokäytännöt ja sosiaaliset verkostot	Tutkijoiden kollaboratiiviset informaatiokäytännöt. Tietovarantojen käyttäjälähtöinen evaluointi.	Metadatan tuottamisen käytännöt. Yhteisöllinen tiedon tuottaminen ja aineistojen hallinta	Kansalaiset digitaalisten kulttuuripalvelujen tuottajina/käyttäjinä. Semanttisen ja sosiaalisen webin sovellukset.
Elinkaarihallinta, arvonmääritys ja pitkäaikaissäilytys	Tutkimuksen perusaineistojen arvonmääritys ja seulpta.	Arvonmääritys tiedon tuotantovaiheessa.	Arvonmääritys ja konservointi. Pitkäaikais-säilytyksen tietotekniikka

Tutkimusalue 1: Kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen infrastruktuurit

Infrastruktuurien merkitys tutkimukselle korostuu kotimaisissa ja kansainvälisissä selvityksissä. OPM:n työryhmä korosti muistiossaan (2007:36), että määrätietoinen panostaminen infrastruktuureihin on seuraava askel Suomen tiede- ja tutkimusjärjestelmän kehittämisessä. EU:n tärkeimpiä digitaalisten infrastruktuurien kehityshankkeita ovat Euroopan digitaalinen kirjasto ja CLARIN, Euroopan yhteisten kieliresurssien ja –teknologian hanke. CLARINin tavoitteena on perustaa eurooppalainen yhteiskäyttöinen kieliresurssien ja kieliteknologian infrastruktuuri ja toteuttaa integroitu, laajennettava ja helppokäyttöinen järjestelmä, joka tukee digitaalisia aineistoja hyödyntävää humanistista tutkimusta (eHumanities). Kansalliset CLARIN-hankkeet organisoituvat koordinoitusti EU:n CLARIN-hankkeen alla. EU-komissio korostaa yhteisten eurooppalaisten infrastruktuurien merkitystä huipputason tutkimusympäristöjen luomisessa ja velvoittaa jäsenvaltiot kehittämään kansallisia strategioita ja toimintarakenteita siten, että ne parantavat mahdollisuuksia käyttää, levittää ja säilyttää digitaalisessa muodossa olevaa tieteellistä informaatiota.

Yhteisen eurooppalaisen kirjastojen, arkistojen ja museoiden digitoitujen aineistojen portaalien European rakentaminen alkoi 2007. Suomessa on käynnistynyt Kansallisen audiovisuaalisen arkiston toiminta. Kansalliskirjasto kehittää verkkoaineistojen arkistointia. Kirjastot, arkistot ja museot rakentavat yhteistä pitkäaikaissäilytysjärjestelmää Kansallinen digitaalinen kirjasto –hankkeessa. Keskitetylle pitkäaikaissäilytysjärjestelmälle on jo hyväksytty ratkaisumalli (KDK, PAS-jaoston loppuraportti 22.6.2010). Tutkimuksen informaatioympäristön muutoksiin kuuluu myös avoimen Internetin lisääntyvä aineisto- ja palvelutarjonta, yliopistokirjastojen nopeasti digitalisoituvat palvelut sekä tutkimusdatan hallintaan ja uudelleenkäyttöön liittyvä kehitystyö. Digitaaliset tietovarannot muodostavat keskeisen ja kasvavan voimavaran tieteessä ja tutkimuksessa. Niiden kehittäminen ja hyödyntäminen eivät voi jäädä vain teknisen tason henkilökunnan varaan, vaan ne edellyttävät huomattavaa määrää tutkijakoulutuksen saaneita asiantuntijoita, joita tullaan kouluttamaan Memornetin tohtoriohjelmassa.

Digitoituva ympäristö mahdollistaa tutkimuksen suuntaamisen uusille alueille, uusien aineistojen ja menetelmien käytön, uudet työskentelytavat ja tutkimustyön tuottavuuden kehittämisen. Positiivinen kehitys vaatii, että digitaalisen infrastruktuurin muutos, informaatioympäristön ja tutkimustyön vuorovaikutus sekä infrastruktuurin kehittäminen ymmärretään syvällisesti. Perustutkimuksen pohjalta on kehitettävä yhteistyötä ja työnjakoa eri muistifunktioiden kesken. Tutkijakoulutuksen saaneita asiantuntijoita tarvitaan tutkimusta palvelevien muistifunktioiden kehittämiseen. Kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen eScience-kehitys on ollut luonnontieteitä hitaampaa. Kansallisen tason tutkimusinfrastruktuureja kartoittaneen työryhmän (2009) mukaan yhteiskunta- ja humanististen tieteiden aloilla infrastruktuuriesitykset olivat useassa tapauksessa keskeneräisiä ja heikosti järjestäytyneet kansallisen tason infrastruktuureiksi. Työryhmä suosittaa, että ”opetusministeriön tuella alkanutta muistiorganisaatioiden yhteistyön tiivistämistä on jatkettava”. Memornet edustaa muistiorganisaatioiden yhteistyön tutkimuksellista aspektia.

Tutkimusalue 2: Organisaatioiden tiedontuotannon toiminnalliset prosessit

Tietoresurssien tuottaminen ja hallinta on useimpien organisaatioiden kannalta tärkeä menestystekijä. Toiminnan kautta syntyvä tieto tallentuu välittömästi digitaaliseen muotoon, datan koko elinkaaren huomioon ottaminen ja datan hoito (*data curation*) on entistäkin tärkeämpää. Tekninen kehitys muuttaa organisaatioiden toimintaympäristöä ja -tapoja. Ubiikkiyhteiskunnassa työtä tehdään siellä, missä ihmiset ovat, yhä useammin käyttäen verkon ryhmätyökaluja ja yhteisöllisiä palveluja, jotka eivät ole organisaation omassa valvonnassa. Tarvitaan perustutkimusta siitä, miten tämä vaikuttaa organisaatioihin, niiden pitkän tähtäyksen toimintaedellytyksiin, tietohallintoon ja mahdollisuuksiin huolehtia suunnitelmallisesti muistifunktioistaan.

Organisaatioille on keskeistä, että muistifunktiot pystytään hoitamaan tehokkaasti tukien samalla organisaation tehtävien hoitoa. Toiminnasta tarvitaan tietoa sekä organisaation omaan käyttöön että ulkopuolisten juridisten, ekologisten ja eettisten todennettavuusvaateiden vuoksi. Tähän liittyvä dokumentointi edellyttää metatietojen tuottamista ja muita kuormittavia lisätoimenpiteitä, mikä on ristiriidassa tehokkuusvaatimusten kanssa. Julkishallinnossa sähköisillä asiakirjajärjestelmillä on pyritty lisäämään hallinnon tehokkuutta. Niihin siirtyminen on kuitenkin usein

epäonnistunut mm. metatiedon tuottamisen vaikeuden vuoksi. Siirtyminen sähköiseen asiankäsitteelyyn ei ole sujunut toivotussa aikataulussa. Tiedontuotannon toiminnallisiin prosesseihin liittyvillä toimijoilla on osin ristiriitaisia tarpeita, joiden yhteensovittaminen vaatii tutkimusta.

Hallinnon järjestelmiin liittyy kysymys, miten turvataan demokratian toteutuminen ja kansalaisten mahdollisuus valvoa hallinnon toimintaa (Laki viranomaisten toiminnan julkisuudesta 621/1999). Organisaatioiden toiminnan läpinäkyvyys ja informaation saatavuus on demokratian toiminnan perusedellytys. Mitä enemmän siirrytään sähköiseen toimintakulttuuriin ilman muistifunktioiden systemaattista suunnittelua, sitä enemmän on toimintaa, joka ei dokumentoidu ja tule tutkijoiden ja kansalaisten kriittisen tarkastelun ulottuville. Digitaalisen informaation määrä on valtava, joten on pystyttävä seulomaan massasta olennainen tieto. Esim. organisaatioiden tai yhteiskunnan kannalta merkityksellisten sähköpostiviestien erottaminen muista vaatii uudenlaisia menetelmiä.

Tutkimusalue 3: Digitaalinen kulttuuriperintö

Kansalliset digitaaliset tietovarannot ovat kansallisen identiteetin ja kulttuuriperinnön säilymisen kannalta avainasemassa ja antavat uudenlaisia mahdollisuuksia kulttuuriperinnön hyödyntämiseen. Kansakunta, yhteisöt ja kansalaiset rakentavat kulttuuriperinnön avulla kuvaa itsestään ja menneisyydestään. Tärkeää on, miten Suomen, suomalaisten ja eri vähemmistöjen kehitys näkyy digitaalisessa kulttuuriperinnössä. Yhteisölliset verkkopalvelut mahdollistavat kansalaisten osallistumisen tiedon tuottamiseen.

Born digital eli *alkujaan digitaalisessa* kulttuuriperinnössä sisältö, muoto ja välitystapa eivät enää tue toisiaan. Historiallisen datan tekninen ja intellektuaalinen käytettävyys kunkin hetken uusimmalla teknologialla voi olla epävarmaa. Ei ole selvää, mitä digitaalisten aineistojen siirtäminen konteksteista toiseen edellyttää esimerkiksi metatiedoilta. Aineistojen tarjoaminen tietoverkkojen kautta kansalaisten käyttöön muuttaa muistiorganisaatioiden ammattilaisten roolia. Käyttäjäkunnan laajentuminen asettaa uusia vaatimuksia tarjottaville palveluille.

Digitoitumiseen liittyy nopeasti muuttuvan teknologian aiheuttamia uhkakuvia. Digitaalisten aineistojen pitkäaikainen säilyttäminen on yhä ongelma. Yleisimmin käytetty säilytysstrategia, datan ajoittainen migraatio, ei uusimpien arvioiden mukaan ole toimiva ratkaisu, koska järjestelmät eivät skaalaudu riittävästi ja peräkkäiset migraatiot tekevät prosessista monimutkaisen ja riskialttiin. Tätä menetelmää ollaan kuitenkin Suomessa valitsemassa pääasiallisesti pitkäaikaissäilytyksen ratkaisuksi, mikä merkitsee myös suuria taloudellisia panostuksia. Asia vaatisi kuitenkin lisää tutkimusta. OPM:n pitkäaikaissäilytystä pohtivan työryhmän (2008) muistiossa todetaan, että yhteiskunnan muistifunktioiden tieteidenvälistä tutkijakoulutusta tarvitaan vahvistamaan kansallista osaamis pohjaa, jotta sähköisten aineistojen pitkäaikaissäilytyksen ja käytön haasteisiin pystytään vastaamaan.

Arvio muistifunktioiden tutkimuksen tutkijakoulutustarpeesta

Edellä kuvatut laajat kansalliset ja kansainväliset infrastruktuurien ja digitaalisen kulttuuriperinnön kehitysprojektit sekä arkisto- ja asiakirjahallinnon ja muiden muistitieteenalojen maisteri- ja jatkokoulutusohjelmat synnyttävät välittömästi merkittävän tohtoritason asiantuntija- ja opettajatarpeen. Alalle tullaan suurella todennäköisyydellä perustamaan lähivuosina ainakin muutama professuuri (erityisesti arkisto- ja asiakirjahallinnon tutkimus ja opetus vaativat tätä). Meneillään oleva tieteellisen tutkimusprosessin syvälinen murros ja yhteiskunnan digitalisoituminen aiheuttavat suoraan ja välillisesti asiantuntijuuden tarvetta. Tieteellisissä kirjastoissa ja muissa tutkimuksen tukiorganisaatioissa täytyy olla asiantuntijoita, jotka omakohtaisesti tuntevat tutkimusprosessin kaikki vaiheet. Kansallisen tason muistiorganisaatioissa tarvitaan tutkijakoulutuksen saaneita asiantuntijoita pääjohtajatasolla lisäksi strategista kehittämistä johtavalla osastopäällikkötasolla ja rajatummissa asiantuntijatehtävissä. Muistiorganisaatiot vastaavat sektoriministeriöiden kanssa alan infrastruktuurien kehittämisestä kansallisella ja kansainvälisellä tasolla. Kehittämistoimintaan osallistuvien koulutustason täytyy olla vähintään sama kuin vastaavia tehtäviä muissa maissa hoitavilla. Tässä valossa Memornet-tohtoriohjelman 20 tutkijakoulutuspaikan tavoite ei ole ylimitoitettu.

1.2 Tutkimusympäristö ja taustalla oleva tutkijayhteisö sekä tutkimusinfrastruktuuri

Tohtoriohjelma jatkaa hakijayhteisöjen 2007 perustaman ja itse rahoittaman *Yhteiskunnan muistifunktioiden tutkijakoulutusverkoston Memornetin* toimintaa. Verkosto järjestää vuosittain kesäkoulun sekä muuta seminaari- ja tiedotustoimintaa. Verkosto hakee rahoitusta tohtoriohjelmalle, jota koordinoi Tampereen yliopiston Informaatiotutkimuksen ja interaktiivisen median (INFIM) laitos. Vastuullinen yliopisto on Tampereen yliopisto. Tohtoriohjelman johtaja on professori Pertti Vakkari.

Tohtoriohjelmaan kuuluvat yhteistyöyliopistot, tutkimuslaitokset ja muut organisaatiot:

- Arkistolaitos
- Kansalliskirjasto
- Jyväskylän yliopisto. Taiteen ja kulttuuritutkimuksen laitos
- Museovirasto
- Oulun yliopisto. Humanistinen tiedekunta
- Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
- Tampereen yliopisto. Informaatiotutkimuksen ja interaktiivisen median laitos
- Turun yliopisto. Historian laitos
- Yhteiskunnallinen tietoarkisto
- Åbo Akademi Handelshögskolan. Ämnet informationsförvaltning
- Åbo Akademi. Ämnet nordisk historia

Memornetin kansainvälisestäkin uusi konsepti tuo yhteen muistifunktioihin liittyvää tutkimusta ja käytännön toimintaa suorittavien organisaatioiden tietotaitoa ja tutkimustarpeita. Muistiorganisaatiot tarjoavat tohtoriohjelman tueksi tutkijakoulutuksen saanutta henkilöstöään. Yhteistyöverkosto on jo olemassa, joten tohtoriohjelmassa kyse on jatkokoulutuksen vakiinnuttamisesta. Digitalisoituminen on tuore yhteiskunnallinen

ilmiö, minkä vuoksi koulustraditiot alueella ovat lyhyitä ja tarvitsevat panostusta. Tohtoriohjelma vahvistaa tieteenaloja, joiden tarjonta on yliopistoissa suppeaa ja rajoittuu pitkälti perustutkintoihin (museologia, arkistotiede, konservointi). Jatkokoulutuspaikkojen tarjoaminen näille aloille on luonteva kehitysaskel. Informaatiotutkimus tarjoaa vakiintuneena tieteenä puitteet, joiden yhteydessä uudet alat voivat kehittyä.

Tampereen yliopiston INFIM-laitoksen tutkimus on alallaan kansainvälisesti tunnustettua. Laitoksen prof. Kalervo Järvelinin johtaman ryhmän hakemus on päässyt 2010 toiselle kierrokselle huippuyksikköhaussa. Järvelin on mukana Memornet-tohtoriohjelman ohjaajapoolissa. Laitos on alansa tutkijakoulutuksessa ja tutkimuksessa keskeinen toimija, joka houkuttelee myös ulkomaisia tohtoriopiskelijoita. Se tarjoaa ainoana Suomessa jatko-opintomahdollisuuden asiakirjahallinnon ja arkistotoimen alueella. Laitoksella on yhteistyössä Jyväskylän yliopiston kanssa maan ainoa arkistohallinnan maisteriohjelma (kandidaattitason opetusta on Turun ja Itä-Suomen yliopistoissa).

Alan maisterikoulutus on laajentunut ja integroitunut 1990-luvulta alkaen. Arkisto- ja asiakirjahallinnon koulutus aloitettiin Tampereen yliopistossa 1997 osana informaatiotutkimuksen koulutusohjelmaa, nyt sitä varten on oma suuntautumisvaihtoehto. Jyväskylän yliopistoon perustettiin museologian professuuri 1998 ja laudatur-tason opetus alkoi 2001. Tampereen ja Jyväskylän yliopiston yhteinen arkistohallinnan maisteriohjelma käynnistyi 2007 ja Turun yliopiston koordinoima European Master's -ohjelma "European Heritage, Digital Media and the Information Society" on toiminnassa. Eri maisterikoulutuksen linjat varmistavat yhdessä Memornet-laitosten koulutuksen kanssa, että jatkokoulutukseen voidaan rekrytoida kehityskykyisiä opiskelijoita.

Kirjastot, arkistot ja museot on perinteisesti nähty keskenään verrannollisiksi toimijoiksi, mutta instituutiot, koulutus ja tutkimus ovat kehittyneet erillään. Teknologinen kehitys on johtanut horisonttien lähentymiseen, mikä tekee yhteisen tarkastelun tarpeelliseksi. Ilmeisimpiä yhtymäkohtia ovat kokoelmien organisoinnin, säilytyksen ja käyttöön saattamisen kysymykset. Kirjastojen, arkistojen ja museoiden digitointiyhteistyöhankkeet (KAMUT, eKAMUT) sekä Kansallinen digitaalinen kirjasto -hanke ovat esimerkkejä muistiorganisaatioiden yhteistyöstä. Perustutkimuksella edistetään integroivien näkökulmien syntymistä nostamalla ilmiöiden tarkastelun abstraktiotasoa.

Tohtorikoululla on käytettävissään partneriyliopistojen ja muistiorganisaatioiden laitteistot, palvelut ja muu infrastruktuuri.

1.3 Tohtoriohjelman liittyminen toimintaan sitoutuneiden yliopistojen tutkimukseen ja profiiliin

Muistifunktioiden tohtoriohjelma sopii saumattomasti Tampereen yliopiston profiiliin, jossa keskeistä ovat yhteiskunnan ja terveyden tutkimus ja opetus sekä monitieteisyys. Tohtoriohjelma soveltuu myös yhdeksi tohtoriohjelmaksi yliopiston strategiassa mainitun tutkijakoulun yhteyteen. Tohtori-ohjelman tematiikka tukee yliopistossa 2010-2012 toteutettavaa kolmea monitieteistä tutkimuksen kehittämishanketta, joiden teemoina ovat ihmisen ja teknologian vuorovaikutus, julkisrahoitteiset palvelut ja julkisen ja yksityisen sektorin rajapinta sekä kulttuurin, tiedon ja yhteiskunnan muutos.

Tohtoriohjelma tukee tutkimuksen verkostoitumista, yhteistyötä ja hedelmällistä työnjakoa. Mukana on useita tieteenaloja (informaatiotutkimus, arkistotiede, historia, arkeologia, folkloristiikka, museologia, etnologia) ja edustus useista yliopistoista (Tampereen, Oulun ja Jyväskylän yliopistot sekä Åbo Akademi) sekä kansallisista muistiorganisaatioista, joilla on myös velvoitteita tutkimusta kohtaan (Arkistolaitos, Kansalliskirjasto, Museovirasto, Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto ja SKS).